

000000149652

Бібліотека Київського університету ім. Б. Грінченка

ББК 87 (4 Укр.)

УДК 1 (060,55)

Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету.
- Випуск 3. - Київ-Полтава, 2000. - 224 с.

ISBN 966-7653-08-0

Редакційна колегія

- Андрущенко В.П. — член-кореспондент АПН України, доктор філософських наук, професор
- Бичко І.В. — доктор філософських наук, професор
- Герасимчук А.А. — член-кореспондент УАПН, доктор філософських наук, професор
- Гнатенко П.І. — член-кореспондент УАПН, доктор філософських наук, професор
- Горський В.С. — доктор філософських наук, професор
- Зязюн І.А. — академік АПН України, доктор філософських наук, професор
- Колодний А.М. — доктор філософських наук, професор
- Кравченко П.А. — кандидат філософських наук, доцент
- Лубський В.Й. — доктор філософських наук, професор
- Малахов В.А. — доктор філософських наук, професор
- Мокляк М.М. — академік УАПН, доктор філософських наук, професор
- Пащенко В.О. — член-кореспондент АПН України, доктор історичних наук, професор
- Черкасов С.В. — доктор філософських наук, професор
- Ярошевець В.І. — доктор філософських наук, професор

Редакція часопису

- Головні редактори: — Колодний Анатолій Миколайович
— Пащенко Володимир Олександрович
- Заступники головних редакторів: — Мокляк Микола Миколайович
— Кравченко Петро Анатолійович

Відповідальний секретар — Головіна Наталія Ігорівна
Літературний редактор — Лебідь Ніна Петрівна
Коректор - Лебідь Н.П.
Комп'ютерний набір, верстка - Литовченко С.С., Шайдур С.В.

ISBN 966-7653-08-0

Адреса редакції: 36003, Полтава, вул. Остроградського, 2
Тел.: (05322) 2-57-50, 7-33-28

© Редакція часопису «Філософські обрії»

Бичко Б. Ментальні особливості національної самосвідомості	104
Хилько М. Екологічна політика як фактор виживання людства	114
Ковальова І. Сімейна комунікація в процесі формування духовності.....	125

ОНТОЛОГІЯ

Куцепал С. Категорія « <i>Différance</i> »: походження та значення	145
Усанова Л. Постсуспільство і особистісна організація буття.....	156

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Пащенко В. РПЦ на початку «будівництва матеріальної бази комунізму»	167
--	-----

ПРО КНИГИ

Огнев'юк В.О., Кравченко П.А. Людина. – Культура. – Історія. – К.: Генеза. – 1999. – 157 с.	201
Таранец С. Куреневское тримонастырье: история русского старообрядческого центра в Украине. (1675-1935). – К., 1999. – 159 с.	214

Підписано до друку 24.02.2000 р. Формат 60x84. 1/16
Папір офсетний. Спосіб друку-різографія.
Ум. друк. арк. 13,0. Обл.-вид. арк. 12,5.
Тираж 300. Зам. № 360.
Видавництво «АСМІ». 36020, Полтава,
вул. Комсомольська, 24. Тел./факс (05322) 2-57-69.

ПРО КНИГИ

Огнев'юк В.О., Кравченко П.А.

Людиномірність культури: актуальні дослідження сучасної філософії української історії

Людина. — Культура. — Історія
К., 1999. — 157 с.

Становлення незалежної України закономірно спричинило справжній вибух історичних та метаісторичних штудій, покликаних відповісти на вічні філософські питання: «Хто ми?», «Звідки ми?», «Куди ми йдемо?».

Українське суспільство за останні 10 років дізналося про свою історію більше, ніж за будь-який інший період існування. На жаль, серед достовірного, винятково цікавого, корисного, конче необхідного для ствердження національної самосвідомості й абсолютно нового знання про нашу історію довелося познайомитися і з безліччю нісенітниць. Саме вони спрацювали проти українства у світі, викликавши таким чином недовіру та зневагу до нашої історії. Тому дуже актуальними є спроби об'єктивного філософського осмислення основного завдання історичної науки.

Праця В.О.Огнев'юка і П.А.Кравченка присвячена нагальним питанням філософії та методології історичного дослідження, зв'язку історії з культурою і суспільною свідомістю, проблемам її викладання у середній та вищій школі. Як зазначають автори у передмові, «Історія як важливий чинник культури належить до людинотворчих феноменів цивілізації. Та, власне, до справжньої історії нам необхідно пройти шлях очищення від ідеологічних догм, фальсифікацій

та спрощень» [с. 3]. Йдеться про те, що «історичне мислення є важливим чинником суспільної активності, фактором громадянського виховання, консолідації суспільства та його мобілізації на вирішення завдань, що постають перед Україною в період утвердження державності. За допомогою історії науковці та державні діячі пояснюють багато явищ, «міжетнічні конфлікти, особливості національного розвитку» [с. 5].

У першому розділі відзначається, що довгий час справжня історія спотворювалася у нас за допомогою ідеологічного насильства. Проте «історія спотворювалась і в західному світі, але за допомогою більш витончених методів, пов'язаних із досягненнями науково-технічного прогресу» [с. 3]. Останнє твердження я не можу зрозуміти, й автори не дають пояснення цієї тези. Ще можна погодитися з тим, що західні історики, як і українські, теж не мали достатнього фактичного матеріалу або теж знаходилися під впливом певних ідеологічних схем, але як можна спотворити історію «за допомогою більш витончених методів, пов'язаних із досягненнями науково-технічного прогресу»? Невже комп'ютер чи інтернет дають самі по собі більші можливості для замовчування чи перекручувань фактів, ніж старовинне гусяче перо, пергамент чи друкарська машинка? Спотворюють історію не перо чи інтернет, а люди, що не мають бажання або хисту для її правдивого опису.

Автори визначають справжню больову точку сучасної української історіографії: «... На жаль, сьогодні в багатьох історичних дослідженнях можна спостерігати ті ж самі хиби, що і в недалекому минулому. Чорно-біла картина знову-таки відтворюється, але вже зі зворотним знаком: те, що донедавна прославлялося, нині засуджується, і, навпаки, славляться історичні події та їх учасники, які раніше кривдилися, а факти часто спотворювалися» [с.7-8]. На погляд авторів, ще «мало

уваги приділяється питанням філософії та методології історії, хоча трансформація різних сфер життя суспільства охоплює глибинні пласти буття нашого соціуму» [с. 8].

Відзначаючи, що проблеми методології історії завжди вважалися непростими, оскільки вони охоплюють своєрідну «міжрегіональну» (можливо, було б краще сказати, «міждисциплінарну») сферу, пов'язуючи історію з філософією, В.О.Огнев'юк і П.А.Кравченко аналізують домінуючі підходи до філософії та методології історичного дослідження. Здається слушним їх висновок, що сучасна українська історіографія мусить подолати однобічність та взаємну ізоляцію історичного матеріалізму й історичного ідеалізму. Як на мій погляд, автори займають помірковану і зважену позицію: «...Марксистське відкриття має обмежений характер, і його застосування не може бути універсальним, але відкидати його зовсім, захищаючи ідеалістичне розуміння історії, неправильно, оскільки це призведе до того ж негативного результату, який ми на сьогодні маємо у зв'язку з твердженнями ортодоксальних марксистів про єдино правильний матеріалістичний підхід до висвітлення історії людства» [с. 9-10]. Дійсно, читаючи роботи деяких наших істориків, особливо з числа колишніх істориків КПРС, добре відомих раніше як ортодоксальних прихильників історичного матеріалізму, дивуешся тій метаморфозі, що перетворила їх на апологетів виключно християнської чи національно-психічної компоненти в українській історії.

Обговорюючи скептичну позицію щодо історизму, обґрунтовану К.Поппером, котре заперечує саму можливість теоретичної історії, схожої на теоретичну фізику [с. 14], автори погоджуються з ним у тому, що головна помилка філософії історії цього типу (Гердер, Тюрго, Кондорсе, Гегель, Кант, Маркс) полягає у спробі досягнути останню ціль історичного

розвитку, той кінцевий ідеальний стан, до якого вона повинна привести і заради якого твориться вся історія; все минуле і сучасне, вся багатоманітність історичного розвитку розглядається тут лише як засіб і шлях до кінцевої мети, ідеального стану (абсолютної ідеї, позитивної стадії чи комуністичного суспільства) [с.16]. Звичайно, автори могли б не тільки погоджуватися з Поппером, але й більш докладно, у дусі запропонованого ним «критичного реалізму» критично розглянути ті гіперкритичні перебільшення самого Поппера та його послідовників, які часто-густо переносяться з історизму на сам принцип історизму і дискредитують історичне пізнання в цілому.

У книзі намічається, але, як мені здається, недостатньо розгортається цікава теза Ортеги-і-Гасета: «не варто відокремлювати «героїв» від маси. Йдеться про сутнісний дуалізм історичного процесу» [с. 18]. Цей принциповий дуалізм цілком органічно вписується не тільки в знайому тему «видатних особистостей та мас в історії, але й у більш загальний контекст методології історії в цілому, зокрема в контекст взаємної додатковості та взаємного доповнення «матеріалізму» й «ідеалізму», що вже обговорювався вище. Автори ж обмежуються тільки критикою сучасної української самозваної та самовдоволеної «еліти», яка (і в цьому я повністю згоден з авторами) аж ніяк не заслуговує на історичне визнання, бо не виправдовує тих сподівань нашого суспільства, які покладаються на цей соціальний прошарок. «... Зовсім не так сталося: в нашій сучасній історії, коли до еліти, поряд із компетентними фахівцями, професіоналами своєї справи, потрапили випадкові люди, вся активність котрих керується особистою користю, намаганням дістатися влади і бути при супергодівниці. Занепокоєння щодо злиденності переважної більшості народу України у них немає, совість їх аж ніяк не мучить» (там само).

Звертаючись до проблеми цілісності погляду на

історичний процес, автори наводять думку К.Ясперса, який вважав основною рисою історії її перехідний характер. Це дуже важливе твердження, котре можна розвинути не тільки у напрямку, з якого випливає «висновок, що колись настане кінець історії людства, подібно до того, що колись був і її початок» [с. 22], а й більш оптимістичний та навіть, якщо хочете, прагматично-значущий — наша власна історія є постійний перехід від менш досконалого і задовільного стану до більш досконалого і задовільного, причому за відсутність рефлексії (перш за все ідеологічно-елітарної у позитивно-інструментальному значенні «еліти») та політичного сумління і волі до відповідного поступу в тієї ж еліти доводиться платити всьому суспільству, яке практично не має суттєвих важелів до бажаних змін.

Але чи можна взагалі робити з історії якісь висновки? Чи є в ній якісь закони? Автори посилаються на В.Й.Ключевського, який зазначав, що історії не стосуються категорії законів, прагматизм, зв'язок причин та наслідків, бо це все поняття, запозичені з інших наук. «Закони можливі тільки в науках фізичних, природничих. Основа їх — причинність та необхідність. Явища людського співжиття регулюються, на його думку, за допомогою закону її достатньої основи, який допускає хід справ і так, і інакше, тобто випадково. Для історика це байдуже. Для нього важливо не те, що від чого відбулося, а те, що у чому викрилось, які ознаки виявили особистість і суспільство за відомих обставин. Якщо історик хоче говорити мовою, яка відповідає предметові, що вивчається, він повинен говорити не про причини і наслідки. Це категорії логіки. Історія — процес не логічний, а народно-психологічний і в ньому основний предмет наукового мислення, вияв сил і ознак людського духу» [с. 23].

В.О.Огнев'юк: і П.А.Кравченко так коментують цей погляд: «Звичайно, детермініст не погодиться з таким

трактуванням історії, бо для нього головним завданням завжди був пошук причин досліджуваного явища. Але ж в історичному розвитку дійсно мають місце алогічні факти, дії та події. Донедавна здавалося, що театр абсурду дуже далеко стоїть від реального життя, а сьогодні вистави цього театру щоденно розігруються перед нашими очима. То хіба ж можна широкі рамки абсурдного буття нашого сьогодення втиснути в прокрустове ложе логічних принципів і законів? Відповідь, звичайно, буде негативною» [с. 24]. Здається, автори могли б скористатися більш широким розумінням детермінізму, до речі, властивим навіть класикам марксизму (широко відоме висловлювання Ф.Енгельса, який досить слушно говорив про історичні випадковості, що можуть, звичайно, затемнити загальний хід і вектор історичного процесу, але саме крізь них просвічує історична закономірність). Що ж стосується наших сьогоденних абсурдів, то вони і є наочною ілюстрацією порушення будь-якої чіткої логіки державного будівництва та суспільної свідомості, бо наша сьогоденна історія продовжує вже десять років тупцюватися на розщерті постсоціалізму та протокапіталізму, вже давно пройденому нашими більш удалими сусідами — Угорщиною, Польщею, Чехією. Принаймні, законом та логікою історичного поступу тут можна було б вважати наявність єдиного ціннісного вектора хоча б переважаючої більшості суспільства. У нас же, якщо говорити відверто, і суспільства у строгому громадянському сенсі слова, тобто «суспільства для себе», ще немає, і невідомо, коли воно з'явиться. Тут можна, звичайно, плакатися на важку тоталітарну спадщину, але за десять останніх років, маючи одну з найосвіченіших у світі націй, можна було б очікувати більших здобутків у розбудові громадянського суспільства. Що ж до негараздів та абсурдів узагалі — вони супроводжують більшою або меншою мірою історичні процеси у будь-якому суспільстві, навіть у найрозвиненішому. Тому

історикові слід цілком спокійно їх сприймати.

Заслуговує на увагу та підтримку відстоювана авторами позиція щодо безперервної історичної освіти, причому підставою історизму має стати людський вимір [с. 37, 43-45]. Надзвичайно актуальними є наведені в книзі думки В.Й.Ключевського про принципову хибність історичного нігілізму: «Вона (історія) поки що вчить не тому, як жити за нею, а як вчитися у неї, вона поки що тільки січе своїх нерозумних і лінєвих учнів, як шлунок карає ненажерливих або необачних гастритів, не повідомляючи їм правила хорошого харчування, а тільки даючи їм відчуті їх помилки у фізіології спокушення їх апетиту. Історія — це влада: коли людям добре, вони забувають про неї і своє благодійство приписують самим собі; коли їм стає погано, вони починають відчувати її необхідність і цінувати її благодіяння. Це ніби образок із нашої сьогоденної «натури» [с. 46].

Обговорюючи реальні складнощі інтерпретації історичних фактів, автори звертаються до проблеми, яка вже довгий час не те що не існувала, а просто якось соромливо замовчувалася, — до співвідношення історії та ідеології, зокрема, до принципу партійності. «Дослідникам ще треба буде проаналізувати, які якісні зміни сталися з принципом партійності внаслідок суттєвих трансформацій у соціальній структурі нашого суспільства, в умовах «деідеологізації» всіх сфер нашої дійсності. Але в одному можна бути впевненим у намаганні вчених позбутися від задушливого для справжньої науки минулого, коли принцип партійності пов'язувався лише з класовою або революційною доцільністю, з інтересами тільки однієї партії, вірніше, її верхівки, яка узурпувала економічну та політичну владу у суспільстві. Зараз склалися умови для того, щоб пануючою стала інша тенденція: принцип партійності, який трактувався дуже вузько, повинен поступитися місцем більш

широкому за змістом принципу соціальності» [с. 48]. Якщо з усім сказаним про партійність можна погодитися, то посилання до принципу соціальності дещо неясні, тим більше, що трохи нижче автори самі визнають: «Сьогодні ще важко окреслити його точні обриси і рамки». Те ж пояснення В. Андрущенка та Л. Губерського, яке наводиться у монографії, зводиться швидше до переліку побажань, надто різноманітних і численних, щоб уміститися в одному принципі. Це має бути визначення оптимального співвідношення загальнолюдських і класових засад; виділення перспективних шляхів розбудови держави; врахування всіх або хоча б основних сил, соціальної бази нового принципу, що стає набагато ширшою, ніж у його попередника; врахування багаточисленних соціокультурних чинників позанаукових феноменів; і, нарешті, гуманістична спрямованість» [с. 48-49]. Як на мій погляд, узагалі немає сенсу у висуванні та обґрунтуванні якогось особливого принципу соціальності — навряд чи знайдеться такий дивак, який сумнівався б у соціальній орієнтованості історичного знання. Мабуть, правильніше було б протиставляти принципіві партійності соціальну незаангажованість, тобто наукову об'єктивність.

Думається, В.О. Огнев'юк і П.А.Кравченко почасти мають на увазі саме це. «На жаль, історія як наука взагалі, а історія України зокрема, не дає поки що міцного фундаменту викладачеві. Особливо важко добитися успіху нині, в часи розброду, хитань, ідеологічних коливань. Преса, історична публіцистика, орієнтовані на сенсаційність, вносять свою долю у розхитування ідеологічних засад, утвердження світоглядного нігілізму, викликаючи зневіру у все і вся, формуючи своєрідний світоглядний вакуум» [с. 50]. Але наголос на необхідності розробки нової ідеології здається дещо «ностальгічним» і не досить виправданим. На мою думку, якщо така нова ідеологія і потрібна, то вона мусить спиратися на досить прості

та зрозумілі пересічній людині підстави; намагайся жити якомога краще за свій власний, а не за чужий рахунок: не роби іншому того, чого не бажаєш собі, тощо (у дусі Нагірної проповіді).

У зв'язку з обговоренням проблем викладання історії автори порушують дуже важливе питання про те, що ми мусимо знаходити свій власний шлях, не намагаючись механічно переносити західні методи та методики у викладанні історичних дисциплін. Це, зокрема, стосується некритично сприйнятої практики тестування учнів і студентів. В.О.Огнев'юк і П.А.Кравченко правильно вказують «ахіллесову п'яту» цієї практики: тестування, як правило, розраховане на знання фактичного матеріалу, однак це не є найважливішим у процесі навчання. Дійсно, краще навчити слухачів ефективно працювати з першоджерелами та довідниками.

Автори порушують цікаву і досі ще не розв'язану проблему синхронізації у викладанні штучно ізольованих одна від одної всесвітньої та вітчизняної історій [с. 52]. З цього приводу хотілося б поділитися думкою про причини такої ізоляції, бо автори їх не називають, зосереджуючись на дидактичних питаннях. Але саме відсутність такої синхронізації створює ментальні умови для виникнення історичних аберацій і вже на їх підставі — соціальних міфів, зокрема тези про якусь виняткову історичність чи: неісторичність тих або інших народів, яка ґрунтовно і виважено аналізується В.О.Огнев'юком і П.А.Кравченком [с.79-80].

Думається, таких причин принаймні три. Перша з них лежить на поверхні самої предметності історичного пізнання (і викладання). Будь-який народ, нація потребує в першу чергу знання власної історії як органічного минулого для самого сучасного «тіла» цих народів і тому, природно, докладає до неї найбільше зусиль. Порівнюючи ж свою більш-менш щасливу історичну долю з долями інших народів чи

націй, інституціалізована істориками національна самосвідомість може, по-друге, або майже зовсім ігнорувати «інші історії» (як сучасні американці у США), або, по-третє, штучно звеличувати світову значущість власної (як Гегель чи офіційні історіографи царської Росії та СРСР). На жаль, до останнього напрямку іноді примикають і деякі з сучасних вітчизняних істориків.

Автори ж рецензованої монографії займають більш виважену позицію, підкріплену аналізом соціологічних досліджень. «Нині ми живемо у період переходу від однієї епохи до іншої. Цю трансформацію відчують усі, але якогось піднесення вона далєбі не викликає; навпаки, нашій сучасній людині характерне відчуття тривоги, очікування небезпеки і т. ін. І хоча засоби масової інформації пропагують ідеї хорошого майбуття, пов'язаного з ринковими відносинами, за умови подолання нинішньої кризи віри в людей залишається все менше і менше, і немає того відчуття радості та гордості, що ми є свідками зміни епох. Основне завдання історії як навчального предмета — закласти це відчуття в дитину, бо коли вона відчує себе ланкою, яка зв'язує великі епохи, ланкою між минулим і майбутнім, тоді й почнеться істинний виховний процес. Поки що цього немає, некомпетентні рішення, свідомі дії певної частини нової еліти, корупція на державному рівні, значне зростання злочинності тощо призводить до того, що переважна частина населення, особливо молодь, зневажливо ставиться до нинішнього історичного часу, який має визначальне значення для подальшої долі України» [с.81].

Саме з цієї реалістично врівноваженої точки зору слід оцінювати гучні заклики деяких політиків і вчених швидше увійти у цивілізоване співтовариство і зайняти в ньому належне місце. «Відверто кажучи, ці твердження поки що є утопічними, бо в даному випадку не враховуються історичні реалії хоча б

останніх століть. Так, бурхливий індустріальний розвиток у ХІХ-ХХ століттях супроводжувався зростанням його нерівномірності. Як наслідок, наприкінці нашого століття виділилась невелика група країн, де життєвий рівень населення значно вищий, ніж у решти держав світу. Але, змальовуючи найбільш розвинені країни як загальнолюдський еталон споживацького суспільства, часто забувають указати на те, що досягнутий тут прогрес є, по суті, результатом загальнолюдських, або у всякому разі спільних зусиль багатьох народів» [с. 107].

Звідси, на думку процитованого авторами академіка І.Д.Ковальченка, випливають два висновки: «По-перше, неправомірно історію будь-якої країни чи народу виносити за межі загальноцивілізаційного процесу і, вирішуючи завдання їх поточного розвитку, говорити про необхідність їх включення в цей розвиток... По-друге, немає ніяких історичних підстав характер і рівень розвитку деякої групи країн представляти як зразок, на який повинні орієнтуватися інші країни, бо будь-який тип суспільно-історичного розвитку в загальнолюдському плані відносний та історично змінюється. Не є таким зразком і сучасні країни високорозвиненого капіталізму. До того ж, як тепер стало очевидно, існуючий у них рівень розвитку недосяжний у загальнолюдському масштабі, бо на даній стадії цивілізації для цього не вистачить природних ресурсів земної кулі» [с.108].

Цю точку зору особливо треба врахувати сьогодні, оскільки Україна перебуває на перехідному етапі свого розвитку, і тому дуже важливо зорієнтуватися у соціальних реаліях, не будуючи повітряні замки і не утверджуючи нових міфів та утопій. З іншого боку, у перехідні періоди глибше осмислюється все те, що трапилось, загострюється відчуття часу і з'являються нові можливості щось змінити у подальшому поступі.

Як зазначають автори, історія посідає значне

місце в освітянській переорієнтації природничих і технічних дисциплін. Донедавна ці дисципліни зовсім мало орієнтувалися на людину, її інтереси та потреби, що надто сильно і страшно довів Чорнобиль. «Адже підвела не просто техніка — неефективним був сам підхід до розвитку атомної енергетики в колишньому Союзі взагалі, в Україні зокрема». Зрештою, і за цим ігноруванням людського фактора парадоксальним чином стоїть теж людський (або, може, квазілюдський?) фактор: «Правляча еліта ніколи не замислювалася над долею людей, які обслуговували атомні станції чи жили поряд із ними. Різні попередження щодо незадовільного стану реакторів, недоцільності спорудження станцій у густонаселених районах і т. ін. ігнорувалися. Навіть коли вже трагедія трапилася, людей довго ще тримали у невіданні щодо небезпеки, яка їм загрожувала» [с.82]. Хотів би додати, що інерція такого ставлення залишилася, бо за час квазіреформаторських, суто «технарських» експериментів останнього десятиліття «людська складова» у соціальній і технологічній політиці не тільки не відновилася, а відбулося навіть «культурне здичавіння», бо «у багатьох регіонах нашої країни панує безкультур'я, зростає «дика культура» попри різкий зріст можливостей для деяких вузьких соціальних груп користуватися рафінованою, дійсно елітарною культурою (культурний туризм до визнаних європейських та світових центрів, відвідування музеїв і театрів, спілкування з видатними діячами тощо). На превеликий жаль, слід погодитися з авторами в тому, що «молоде покоління добре бачить рейтинг сьогоденної культури. Найгірше те, що зруйнувати культурні цінності, досягнення можна за короткий строк, а їх відродження потребуватиме поколінь і немало часу» [с.84].

Загалом поділяючи цю оцінку й основний акцент авторів на необхідності історичного навчання і пізнання та піднесення загальної культури

суспільства, все ж хотів би привернути їх увагу і на ще один, недооцінений ними аспект — саме в нашій історії та культурі криється суттєвий дефект, який заважав і досі заважає Україні вступити до сучасного постіндустріального суспільства — зневага до технічної та технологічної культури не просто як самих по собі засобів виробництва (цього у нас було відносно досить у недалекому минулому), а як атрибута повсякденної життєдіяльності. До того ж ми прагнемо вступити до європейської спільноти, не маючи навичок суспільно-солідарної трудової етики, хоча індивідуально розподілена працьовитість на себе історично й етнічно притаманна характерові українців.

Значне місце в книзі відводиться відстоюванню місця історії як найважливішої дисципліни серед комплексу соціальних та гуманітарних наук. У цілому погоджуючись із цією тезою, хотів би зазначити, що надмірний історичний перекіс породжує і певну освітянську небезпеку виникнення інфантильного ставлення до сучасних реалій, які потребують серйозної порції позитивних знань. І так в Україні, як і в інших пострадянських державах, уже сталася гіпертрофія та перевиробництво гуманітаріїв: юристів, політологів, соціологів — які, звичайно, потрібні нормальному суспільству, але ніяк не можуть забезпечити економічної та технологічної незалежності нашої держави вже у найближчому майбутньому, тоді як математиків, хіміків, біологів (і викладачів, і вчених, і практиків), якщо збережеться тенденція на сучасному ринку праці, вже незабаром або доведеться імпортувати, або просто залишитися на історичній сцені без їх достатньої кількості.

Незважаючи на всі висловлені вище зауваження (які зовсім не претендують на абсолютну істинність і є швидше роздумами про можливі інші підходи й оцінки), в книзі В.О.Огнев'юка і П.А.Кравченка українська філософсько-історична наука отримала ґрунтовне, цікаве, інформативне дослідження, цінність

якого підкреслюється істинною турботою про історію, культуру, сьогодення і майбутнє України. Вона стимулює думку і запрошує до дискусій на високому науковому рівні, разом із тим залишаючись доступною навіть для непрофесіоналів.

*Володимир Титов –
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри логіки Національної
юридичної академії України
ім. Ярослава Мудрого*

Таранець Сергей

Куренёвское тримонастырьё: история
русского старообрядческого
центра в Украине (1675 - 1935)

К., 1999. — 159 с.

Останнім часом у вітчизняній історіографії простежується зростання інтересу дослідників до проблем релігії та церкви. Проте основна їхня увага зосереджується здебільшого на національних церквах та традиційних для України релігійних течіях. Менші ж етноконфесійні об'єднання все ще залишаються поза увагою авторів. Серед них і російські старообрядці. Незважаючи на те, що в релігійному житті окремих регіонів України вони продовжують відігравати досить помітну роль, одне з останніх спеціальних досліджень, присвячене їхній діяльності, було видане ще у 1931 р. Тому появу видань із цієї тематики можна вітати заздалегідь.

Рецензована книга складається зі вступу, трьох частин, висновків та додатків. У вступі автор окреслює головне завдання свого дослідження — створити зважений і об'єктивний нарис історії